

AUKŠTAITIJOS KNYGOS KULTŪROS TYRIMŲ METMENYS

TOMAS PETREIKIS

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas petreikist@gmail.com

Aukštaitijos regionas, išsitekdamas tam tikroje kultūrinėje ir ekonominėje erdvėje, savaimingai sukuria sąlygas atsirasti knygos reiškiniams, kurių visuma įvardijama kaip regioninė knygos kultūra. Straipsnyje siekiama apibrėžti knygos kultūros koncepto taikymo galimybę Aukštaitijos regiono atveju. Iškeliama probleminiai klausimai dėl tyrimo objekto teritorinės apibrėžties ir pateikiami galimi sprendimo būdai. Aptariamos kompleksinių ir sisteminių tyrimų prieigos galimybės vykdant regioninius knygos kultūros tyrimus. Detaliau pristatomas Vladimiro Vasiljevo sisteminis tyrimų modelis. Atskirai aptariamos aukštaičių tarminės knygos integravimo galimybės tiriant Aukštaitijos knygos kultūrą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: aukštaičiai, Aukštaitija, kultūrinis regionas, regionalizmas, knygos kultūra, etninė knyga, tarminė knyga.

ĮVADINĖS PASTABOS

Regionalizacijos procesai yra neišvengiami valstybės ir tautos gyvenime: natūralios ir dirbtinės sąlygos regionuose formuoja kultūrinius ir ekonominius savitumus. Dėl regionalizacijos proceso didėja žinių svarba, regionų bendruomenės ir institucijos suinteresuotos spręsti savasties išsaugojimo ir regionų kultūros bei ekonomikos plėtros problemas. Visa tai veda prie darnios gyvenimo kokybės regionuose. Knyga ir knygos pasaulis kaip vienas iš esminių langų į pasaulio žinią ir savosios būties išraiškos priemonė susilaukė išskirtinio dėmesio svarstant regionų kultūros ir ekonominio gyvenimo

problemas. Aukštaitijos regiono gyventojai, save suvokiantys kaip tam tikrą erdvinį vienetą, natūraliai kuria ir platų regiono knygos kultūros lauką, kurio pažinimas mokslininkams, tiriantiems regionalizacijos procesus, iškelia svarbių teorinių ir praktinių klausimų. Regioninių pažinimo problemų įsiterpimu tarp nacionalinių ir lokalinių erdvių neabejojama, suvokiant ir teigiamai vertinant naujų tyrimų perspektyvas¹.

Regioniniai knygos kultūros tyrimai nėra nauji. Jie aktyviau vykdomi šalyse, kuriose įgyvendinta regioninė reforma ir yra paplitęs knygos kultūros konceptas. *Knygos kultūra* – tyrimuose dažniausiai suprantama plačiąja prasme kaip *knygos pasaulis*, todėl į tyrimų lauką patenka visi knygos reiškiniai. Rusijos mokslininkai yra sutarę, kad *knygos kultūra* turi plačiąją ir siaurąją prasmę. Plačioji prasmė – *knyginė kultūra* (arba *knygos pasaulis*) apima visus knygos reiškinius. Jos sudedamoji dalis, siaurąją prasmę yra *knygos kultūra* apimanti tik intelektualinį ir gamybinį knygos atsiradimo lauką. Lietuvoje nepriėmus *knyginės kultūros* apibrėžimui nuosekliai abiem prasmėmis vartojama *knygos kultūros* sąvoka. Tyrimams patrauklus konceptas traukia įvairių šakų (knygotyros, bibliotekininkystės, bibliografijos, istorijos, sociologijos, literatūrologijos ir kt.) mokslininkus, kurie savitai traktuoja knygos kultūros reiškinius ir atranda juos dominančius klausimus. Dėl *knygos kultūros* sąvokos susidariusi plati nuomonių įvairovė sukuria lanksčias interpretavimo galimybes, bet kartu iškyla ir mokslo komunikacijos problema: mokslininkams tampa sudėtinga susikalbėti įvardijant *knygos kultūrą* ir jos reiškinius².

Regioniniuose knygotyros tyrimuose išskiriamos Novosibirsko (Rusija) ir Vroclavo (Lenkija) mokyklos. Reikšmingiausias Novosibirsko tyrėjų darbas yra kolektyvinė penkiatomė Sibiro ir Tolimųjų Rytų makroregiono knygos kultūros istorija, apimanti laikotarpį nuo XVIII a. pabaigos iki

¹ МІГАНЬ, Кшыштаф. Книжная культура – спроба акрэслення наняця як навуковай катэгорыі. Із *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: гісторыя і сучаснасць*. Мінск, 2011, p. 32–33.

² Daugelis tyrėjų yra linkę tikslinti *knygos kultūros* sąvoką. Viena iš paskutinių, kuri bandė aiškinti šią sąvoką, buvo knygotyrininkė Julija Timofejeva, nurodžiusi, kad sąvoka turi plačias aprėptis. Jų šiuo metu sukonkretinti nėra galimybių, lieka tik diskutuoti ir siūlyti įvairias tyrimo prieigas. Didžiausia nuomonių įvairovė fiksuojama Rusijos knygotyros mokyklos atstovų darbuose. Šioje šalyje knygos kultūra formuojasi ir kaip akademinė disciplina. Daugiau žr.: ТИМОФЕЕВА, Ю. Книжная культура: дефиниции понятия. *Философия образования*, 2011, nr. 5, p. 268–275; БАХЛЕБНИКОВА, В. *Основы книжной культуры: методическое пособие*. Москва, 2010. 192 p.

1991 metų³. Populiarus regioninių tyrimų konceptas brandina ir naujus tyrimų centrus, besitelkiančius universitetuose ir regioninėse bibliotekose⁴. Kaimynės Baltarusijos mokslininkai daugeliu atveju žvelgia į Rusijos knygotyriminkų suformuotus teorinius ir metodologinius sprendimus⁵. Lenkijos knygotyros mokyklos įdirbį šioje srityje yra aptarusi Sylwia Bielawska. Tyrėjos teigimu, formuojantis regioniniams tyrimams Sovietų Sąjungoje į juos pirmoji Lenkijoje 1988 m. atkreipė dėmesį Barbara Bieńkowska. Mokslininkė tuo metu iškelė regioninių tyrimų kryptį, bet, pasak S. Bielawos, iki šiol Lenkijos knygotyriminkai nėra pritaikę regionalizmo metodologinės bazės šiems tyrimams atlikti⁶.

Lietuvos regioninių tyrimų apžvalgą straipsnio autorius jau yra pateikęs ankstesniuose darbuose. Primintina, kad reikšmingiausi darbai atlikti Mažosios Lietuvos knygos istorijos tema, juose vyravo nacionaliniai (mažlietuvių ir spaudos santykių pažinimas), bet ne kompleksiniai, t. y. visų Mažosios Lietuvos gyventojų, informacinių poreikių tyrimai. Mažesnis įdirbis pasiektas analizuojant Žemaitijos ir kitų regionų knygos kultūrą. Aukštaitijos regiono atveju tyrėjai daugiausia dėmesio skyrė leidinių platinimo ir bibliotekų klausimams. Pastarieji dėl savivaldybių bibliotekų indėlio buvo vyraujantys. Reikšmingas regioninio akiračio pozicijas telkė Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, inicijuodama spartesnius Aukštaitijos knygos kultūros tyrimus⁷. Daugelis Lietuvos istorinių ir šiuolaikinių etnokultūrinių regionų nyksta traukiantis kultūrinei erdvei, o Aukštaitijos regionas gretimų regionų sąskaita plečiasi, kartu šiam regionui atsiveria ir palankesnės sąlygos istoriniams ir šiuolaikiniams tyrimams.

³ *Очерки истории книжной культуры Сибири и Дальнего Востока*. Т. 1–5. Новосибирск, 2000–2006.

⁴ Pavyzdžiui, vienas iš naujesnių tyrimų, atliktų Tomsko universitete (Rusija), yra kolektyvinė monografija „Tomsko regiono knygos kultūra (XIX–XX a. pradžioje)“ (*Книжная культура Томска (XIX–начало XX в.)*, 2014).

⁵ ДОУНАР, Ларыса. Рэгіянальныя даследаванні гісторыі кнігі ў Беларусі: да пытання аб рэгіянальным кнігазнаўстве. Із *Матэрыялы VII міжнародных кнігаведчeskіх чтеній: «Библиотеки и политика открытого доступа к информации и знания»*, Минск, 10–11 ноября 2011 г., Минск, 2011, p. 62–78.

⁶ BIELAWSKA, Sylwia. Kultura książki powojennego Wałbrychna (1945–1989). Stan, potrzeby i możliwości badań. *Bibliotekoznawstwo*, 2008, t. XXVII, p. 61–64.

⁷ PETREIKIS, Tomas. Regioniniai knygos kultūros tyrimai Lietuvoje. *Knygotyra*, 2013, t. 60, p. 131, 133, 139.

Plati regioninių tyrimų istoriografija ir jau esami apibendrinimai leidžia išvystyti esmines tolesnių tyrimų plėtros tendencijas, kurios gali būti reikšmingos projektuojant spartesnius Aukštaitijos knygos kultūros tyrimus. Esminiai probleminiai klausimai telkiasi į 1) regiono teritorinės erdvės išskyrimą, 2) knygos kultūros tyrimų principus ir turinio apibrėžtį ir 3) savitų saviraiškos formų integralumą. Dėl skirtingų tyrimų tradicijų (mokyklų) ir regioninės kultūros savitumų tyrėjai į šiuos klausimus atsako nevienareikšmiškai, tad straipsnio objektu pasirenkama regioninė knygos kultūra kaip teorinė ir praktinė tyrimų problema. Keliamas tikslas – konceptualizuoti Aukštaitijos regiono knygos kultūros tyrimus. Uždaviniai: 1) apibrėžti regioninę knygos kultūrą, 2) nubrėžti Aukštaitijos regiono knygos kultūros tyrimų perspektyvas ir 3) pateikti galimus problemų sprendimo būdus.

REGIONO ERDVĖS APIBRĖŽTIES PROBLEMA

Planinis regioninių tyrimų principas reikalauja tikslesnio tiriamojo reiškinio geografinio įrėminimo. Mokslininkai spęsdami šią problemą renkami du iš esmės skirtingus teritorijos apibrėžimo būdus, formuojamus administraciniu arba kultūrinės raiškos pagrindu. Įprastai nesant užtektinai kompetencijų šiai problemai spręsti pasirenkami buvę ar dabartiniai administraciniai vienetai (pvz., apygarda, apskritis, gubernija, rajonas ir kt.) ir jų pagrindu įrėminamas tyrimo objektas. Atskirais atvejais, kai administraciniai vienetai sutampa su kultūriniais regionais, šio sprendimo patikimumu abejoti netenka. Kultūros reiškiniams pažinti ekonominiai ir administraciniai apibrėžties motyvai dažnai nėra pagrindiniai, o jeigu dar ir pati administracinė struktūra yra sparčiai kintanti, darosi sudėtinga tikėtis pagrįstų tyrimų rezultatų. Humanitarai ir jiems artimi mokslininkai išskirdami regionines tyrimo erdves yra linkę žvelgti ne į funkcinius (administracinius), o į kultūrinius regionus. Knygos kultūra kaip sudedamoji regioninės kultūros dalis dažnai tampa regiono išskirties ir atpažinimo kriterijumi. Pavyzdžiui, regioninės periodinės spaudos įtakos zonos integruojamos į regionų apibrėžties kompleksus⁸. Taigi reikėtų laikytis principo –

⁸ RAGAUSKAITĖ, Alma. *Lietuvos etnokultūrinis regionavimas*: daktaro disertacija. Vilnius, 2016, lap. 154–155. Prieiga per internetą: <<http://gs.elaba.lt/object/elaba:16946478/16946478.pdf>>.

jei sprendžiame kultūrologinę problemą, tai ekonomikos mokslų šalininkų teiginiai apie regionus nėra esminiai, reikia įdėmiau žvelgti į platų kultūros tyrimų problemų lauką. Aukštaitija suvokiama kaip kultūrinis regionas, niekada neturėjęs administracinio išskirtinumo, todėl šiuo atveju ekonominiai teritorijos išskirties kriterijai yra tik pagalbiniai.

Jungtinių Amerikos Valstijų kultūros geografs XX a. 9-ajame dešimtmetyje pradėjo taikyti kompleksinę kultūrinių regionų nustatymo metodiką. Jie į tris dideles grupes susistemino: 1) funkcinius, 2) formaliuosius (etnografinius) ir 3) savimonės kriterijus. Funkcinių kriterijų grupei priskiriami administraciniai ir ekonominiai rodikliai. Formalieji kriterijai siejami su etninės kultūros ypatybėmis. Savimonės regionas suvokiamas kaip mentalinis arealas, išgalėjęs regiono gyventojų savimonėje. Kiekvieno kriterijų komplekso atveju yra braižomas žemėlapis, o vėliau visi trys žemėlapiai lyginami. Taikant šią regionavimo metodiką siekiama išvengti vieno kriterijaus ar jų grupės sureikšminimo⁹.

Kultūros geografė Alma Ragauskaitė nustatė, kad Aukštaitijos kultūrinis regionas yra vienas iš problemiškesniųjų Lietuvos kultūrinių regionų. Regioną veikė ir veikia daug išcentrinų jėgų, jis iki šiol skyla į savarankiškus subregionus. Funkcine prasme Aukštaitijos regionas niekada neturėjo vieno administracinio centro ar apibrėžtos teritorijos. Aukštaitija ilgą laiką savaimingai sieta su rytine Lietuvos teritorija (priešpriešinant Žemaitijai). Aukštaitijos teritorija Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais išsitemko Trakų ir Vilniaus vaivadijų dalyse. XIX a. viduryje ši teritorija padalyta Kauno ir Vilniaus gubernijoms, o po 1920 m. Lenkijos įvykdytos Vilniaus ir Vilniaus krašto okupacijos dalis pietinės Aukštaitijos teritorijos pateko į Lenkijos sudėtį. XX a. išaugo Panevėžio ir Utenos funkcinių centrų reikšmė, nuo tada galima aiškiau kalbėti apie ryškesnius regiono funkcinius centrus, kurie galėtų daryti įtaką ekonominiam ir kultūriniam gyvenimui¹⁰.

Etnografiniu požiūriu nustatant Aukštaitijos regioną svarbių darbų yra atlikę etnologai. Etnografinių (formaliųjų) kriterijų požiūriu Aukštaitijos regionas pradėtas suvokti tik XIX a. pabaigoje. Ilgą laiką regionas neturėjo aiškių teritorinių ribų, buvo išskiriamos plačios tarpregioninės zonos su

⁹ RAGAUSKAITĖ, Alma. Kompleksinė kultūrinio regiono samprata. *Tautosakos darbai*, 2012, t. 43, p. 111.

¹⁰ RAGAUSKAITĖ, Alma. *Lietuvos etnokultūrinis regionavimas*, lap. 77–84, 90–98.

Džūkija, Suvalkija ir Žemaitija. Taikant skirtingus etninės kultūros išskirties kriterijus etnografinis Aukštaitijos regionas yra sudėtingai modeliuojamas. Pavyzdžiui, pagal tradicinę kaimo architektūrą regionas dalijamas į Aukštaitiją ir Vidurio Lietuvą, etnomuzikiniu požiūriu išsiskiria šiaurinis ir rytinis subregionai, kiek aiškiau kalbiniu požiūriu regionas siejamas su rytų aukštaičių patarmės plotu¹¹. Etninei kultūrai savaimingai nykstant, šis kriterijų kompleksas vis labiau reprezentuoja tolstančią praeitį, todėl etnografinių kriterijų, išskyrus stabiliausio kalbinio, įtaka turėtų mažėti.

Nors Aukštaitijos (tiksliau aukštaičių) geografinis vardas buvo žinomas nuo XIII a. pabaigos¹², regiono integracija Lietuvos valstybėje nesukūrė sąlygų atsirasti aukštaitiškai tapatybei. Aukštaitija kaip aukštaitiškos savimonės regionas pradėjo formotis tik XIX a. pabaigoje. Tuo metu kalbininkai išskyrė aukštaičių tarmę, o tos tarmės atstovai pamažu pradėjo save laikyti aukštaičiais. Aukštaitiškos savimonės atsiradimas yra vėlyvas ir mažiau populiarus nei kituose regionuose¹³. A. Ragauskaitės tyrimų duomenimis, šiuolaikinis Aukštaitijos savimonės regionas skaidomas į du subregionus – Rytų Aukštaitiją ir Panevėžio kraštą, o pastarajame (šiaurės vakarinėje dalyje) formuojasi Žiemgalos savimonės regionas¹⁴. Regionai kaip dinamiškai kintantys socialiniai organizmai keičiasi, tad gal ateityje bus galima kalbėti ir apie Žiemgalos regiono knygos kultūrą.

Istoriškai sudėtinga apibrėžti Aukštaitijos regiono teritorinę raidą, todėl tik detalesni tyrimai leistų patikslinti konkrečių laikotarpių regiono erdves. Regiono erdvės dinamizmo įvertinimas turėtų būti vienas iš esminių ilgalaikių tyrimų perspektyvos akcentų. Nepaisant galimų keblumų apibrėžiant Aukštaitijos regiono knygos kultūros erdvę, šiuolaikinė situacija dėl kompleksinės regionavimo metodikos taikymo yra aiškesnė. Taigi kompleksiniu požiūriu įvertinant funkcinius, formaliuosius ir savimonės kriterijus šiuo metu Aukštaitijos kultūrinis regionas apima: Pasvalio, Panevėžio, Biržų,

¹¹ KALNIUS, Petras. Etnografinė Aukštaitija. Iš *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Vilnius, 2011, p. 91–97.

¹² Detaliau apie aukštaičių etnonimą yra rašęs kalbininkas Zigmas Zinkevičius. Daugiau žr. ZINKEVIČIUS, Zigmas. Etnonimas „aukštaičiai“ amžių bėgyje. Iš *Aukštaičių tapatumo paieškos: straipsnių rinkinys*. Kaunas, 2006, p. 44–57.

¹³ KALNIUS, Petras. Aukštaitiškumas lietuviškosios tapatybės kontekste. Iš *Aukštaičių tapatumo paieškos: straipsnių rinkinys*. Kaunas, 2006, p. 72–73, 75, 82.

¹⁴ RAGAUSKAITĖ, Alma. *Lietuvos etnokultūrinis regionavimas*, p. 153–160.

Kupiškio, Anykščių, Ukmergės, Širvintų, Molėtų, Rokiškio, Utenos, Zarasų, Ignalinos, Švenčionių rajonų teritorijas ir šiaurinę Vilniaus rajono dalį. Išskiriamas regioninis centras Utenoje ir subregioninis centras Panevėžyje¹⁵. Šiuo teritoriniu pagrindu būtų galima formuoti regioninių tyrimų kryptis, telkiant ir mokslo tyrimo pajėgas regiono centruose – Panevėžyje ir Utenoje.

TYRIMŲ PRIEIGOS IR INTERPRETACIJOS

Išsprendus regiono apibrėžties problemą pereinama prie kitos užduoties – nustatyti esmines tyrimų prieigas ir interpretacijas. Regionas suvokiamas kaip gana didelis kultūrinis, ekonominis ir informacinis vienetas, kuriame funkcionuoja ir yra kuriami regionui, valstybei ir nacijai reikšmingi intelektualiniai produktai, vyksta vidinė ir išorinė (dokumentinė) komunikacija. Regioninių tyrimų specifika leidžia teigti, kad knygos kultūros reiškinių pagrindinės interpretacijos susitelkia į regioniškumo ir universalumo nustatymą. Reiškinių išskirtinumas sukuria galimybę reprezentuoti regioną (galima taikyti kaip regionavimo kriterijų), bet tokių knygos kultūros reiškinių dažnai turima mažai. Jų daugiau pasitaiko etniniuose regionuose, pavyzdžiui, Mažojoje Lietuvoje, todėl kur kas dažniau tenka kalbėti apie universalijas, kurios yra bendros valstybei ar didesniai teritoriniam ir kultūriniam vienetui nei regionas. Nuo universalijų persvaros nesumenksta regioninių tyrimų poreikis: tikrovės pažinimas yra ne mažiau svarbus nei išskirtinių išraiškos formų akcentavimas. Pavyzdžiui, vienuolynų knygos kultūra daugelyje Lietuvos regionų buvo panaši, ją kūrė tam tikros socialinės grupės asmenys, dažnai neatsižvelgdami į specifinius regionų poreikius¹⁶. Jei universalijas tirsime ne pavieniui, bet kaip tam tikrą regiono reiškinių visumą, ši visuma gali išskirtinai reprezentuoti regioną, t. y. būti skirtinga nuo kitų regionų analizuojamų reiškinių visumos. Tik prieigos būdas leidžia reiškiniams ir jų visumai suteikti specifiškumą.

Regionuose susiformavusi knygos kultūros panorama dažnai leidžia išskirti keletą uždaresnių jos raiškos formų, kurių visuotiniu integralumu

¹⁵ Ten pat, p. 179.

¹⁶ PACEVIČIUS, Arvydas. Knygos kultūra ir vienuolynai XVIII a. pabaigos–XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje. *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, 1998, t. 4, p. 129–164.

galima suabejoti. Lietuvos žydai niekada nesuvokė Aukštaitijos regiono: jie šioje teritorijoje nuo XVII a. pradžios matė didžiosios Žemaitijos (*Zamet*; didesnė nei Žemaičių kunigaikštystė) paribį bei didelę dalį Lietuvos (*Lite*) regiono. Antai iš Žemaitijos kilęs, bet 1875–1893 m. Panevėžyje rabinavęs Eliyahu Davidas Rabinovichius-Teumimas netgi teigė, kad žydams Žemaitija ir Lietuva yra vienas mentalinis ir kalbinis regionas¹⁷. Žydai gyvendami miestuose ir miesteliuose kūrė uždara židiš ir hebrajų kalbomis bei judaizmo religija pagrįstą tautinę knygos kultūrą. Žydų ir kitos etninės bendruomenės turėjo komercinių ir intelektualinės veiklos kontaktų su vietos gyventojais: uždara kultūros sistemų nėra, reikia tik įvertinti etninių grupių tarpusavio santykius ir jų plėtotę. Šiais ir panašiais atvejais, taikant regioninę tyrimų prieigą, reiškinys yra tik įreminamas regione, teritoriškai atsiribojant nuo platesnio (už regiono ribų esančio) jo sąsajų pažinimo. Probleminis daugiakultūrių didelių miestų knygos kultūros reiškinų pažinimas: dažnai yra linkstama jų neįtraukti į regioninius tyrimus, vertinti kaip tam tikrą išorinį veiksnių. Šiuolaikiniuose regioniniuose tyrimuose didmiesčiai yra išskiriami kaip atskiri regionai (pvz., dabar Vilnius ir Kaunas), tad šis sprendimas yra galimas ir retrospektyviuoju požiūriu.

Knygos kultūra tiriama taikant kompleksiško ir sistemiško pažinimo principus. Kompleksiškumo požiūriu pasirinktą reiškinį siekiama visapusiškai iširti atsižvelgiant į visus jį veikiančius vidinius ir išorinius veiksnius. Sąsajos su kitais knygos kultūros reiškiniais kompleksiniams tyrimams yra reikšmingos tiek, kiek jos leidžia pagrįsti jų įtaką tiriamam objektui. Kompleksiškumas leidžia susitelkti į atskiras problemas (pvz., bibliotekas, knygynus) nenutolstant į platesnį gretimų reiškinų pažinimą. *Knygos kultūra* yra labai plačios aprėpties konceptas, todėl tyrėjai linkę telkti dėmesį į konkrečius ir dažnai individualiai suvokiamus jo segmentus. Atliekami tyrimai socialiniais, ekonominiais, ideologiniais, chronologiniais, geografiniais, etniniais, konfesiniais, dalykiniais ir kitais problemineis pūviais leidžia išvelgti tiriamo reiškinio kilmę, raidą, turinį, paplitimą ir sąryšį su kontekstu.

Šis tyrimų kelias paprastai pasirenkamas, kai tyrimai yra planuojami, dar nepakanka duomenų knygos kultūros reiškinų visumai įvertinti.

¹⁷ LEVIN, Vladimir; STALIŪNAS, Darius. *Lite žydiškuose mentaliniuose žemėlapiuose. Iš Lietuvos erdvinės sampratos ilgaame XIX a. šimtetyje*. Vilnius, 2015, p. 231–232, 235–237.

Kompleksiškumo pagrindu rengiamos kolektyvinės monografijos, siekiant pažinti kuo daugiau panašių knygos kultūros reiškinių, bet jų tarpusavyje sistemiškai nesiejant. Kompleksiniai tyrimai vertės nepraranda atveriant naujus reiškinius, taikant naujas teorijas ir metodus. Šis tyrimų kelias dažnai yra instituciškai išreikštas, siejamas su bibliotekų ir universitetų veiklos prioritetais. Pavyzdžiui, bibliotekų inicijuojami tyrimai labiau linkę gilintis į bibliotekų problemas, todėl natūraliai dėl šių institucinių išipareigojimų nukenčia galimybė pažinti ir tokius gretimus reiškinių kompleksus kaip skaitymas, leidyba ir platinimas. Minėta, kad Aukštaitijos regiono atveju tyrimai tik bręsta, todėl šis tyrimų prieigos pasirinkimas yra neišvengiamas planuojant gilesnį tam tikrų knygos kultūros reiškinių pažinimą.

Gausėjant kompleksinių tyrimų rezultatų, jie pamažu nebetenkina platesnio pažinimo poreikių. Įtaigiai apie tai prieš dešimtmetį yra nuskambėjęs Novosibirsko knygotyros mokyklos pradininko prof. Sergejaus Pajčadzės raginimas nebegausinti faktografijos (t. y. kompleksinių tyrimų rezultatų), o daugiau mąstyti apie *regioninės knygos filosofiją*¹⁸. Šis S. Pajčadzės požiūris išryškėjo apibendrinant Sibiro ir Tolimųjų Rytų regioninių tyrimų patirtį. Tuokart profesoriaus buvo tik nužymėti naujų tyrimų prieigų poreikiai, įdėmesnį žvilgsnį atkreipiant į naujai besiformuojančius sisteminius pažinimo principais grindžiamus knygos kultūros tyrimus.

Taikant sisteminių pažinimo principą *knygos kultūros* tyrimai įgauna sisteminių pobūdį – reiškiniai skaidomi į elementus ir tiriama ne pavieniui (kaip reiškinio kompleksai), bet kaip ryšių sistema. Sisteminiu požiūriu svarbesni tampa ne elementai, bet jų tarpusavio ryšiai. Knygotyros darbuose pamatinių teiginių apie sisteminių tyrimų prieigą dažniausiai semiamasi iš akademiko Vladimiro Vasiljevo suformuotos knygos kultūros tyrimų paradigmos. Mokslininko sisteminiame knygos (*knyginės*) kultūros modelyje nuosekliai siejamas visuomenės kultūrinis potencialas ir civilizacijos laimėjimai. V. Vasiljevas išskyrė tris esminius knygos (*knyginės*) kultūros tyrimų elementus: 1) platinimo kultūrą, 2) skaitymo kultūrą ir 3) knygos kultūrą. Žmogaus santykis su knyga suvokiamas iš dviejų perspektyvų: *žmogus-vartotojas* ir

¹⁸ ПАЙЧАДЗЕ, Сергей. О некоторых книговедческих исследованиях за Уралом. Из Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: научно-практический и теоретический сборник. Выпуск 5 / МААН. Киев, 2007, p. 325.

žmogus-kūrėjas. Žvelgiant detaliau į knygos reiškinių genezę regionuose, galima teigti, kad pirma regionų gyventojai išmoko skaityti, platinti ir kaupti knygas, o tik vėliau patys aktyviau įsitraukė į knygos kūrybos procesus atlikdami autorių, leidėjų, spaustuvininkų, dailininkų ir kitus vaidmenis. Žymėtina, kad, siekiant pažinti kūrybines regionų gyventojų veiklas, V. Vasiljevo išskirtas platinimo kultūrą ir skaitymo kultūrą galima traktuoti kaip artimąjį kontekstą, darantį tiesioginę įtaką *žmogaus-kūrėjo* atsiradimui ir jo akiračiui.

Platinimo kultūra siejama su knygų sklaidos visuomenėje formomis ir būdais, aprūpinant vartotojus leidiniais. Knygos kelias nuo spaustuvės iki skaitytojo ne kartą keitėsi, bet stacionariąja, išnešiojamąja, nuotoline ir kitų formų prekyba besiverčiantys knygininkai sukūrė sąlygas regionų gyventojams įsigyti spaudinių¹⁹. Greta visada išliko knygų mainai, dovanos, nemokamas leidinių platinimas ir kiti draugiškumą ar idėjų sklaidą užtikrinantys nekomerciniai sklaidos būdai. Aukštaitijos atveju platesni tyrimai apima knygnešystės epochą ir pavienius knygynus²⁰. Arūno Gudinavičiaus ir Gintarės Nagytės 2013 m. atlikti šiuolaikiniai Lietuvos knygynų tinklo tyrimai leidžia teigti, kad, atsižvelgiant į tankumą ir aptarnaujamą gyventojų skaičių, didesne specifika pasižymi labiau išplėtotas Dzūkijos regiono knygynų tinklas. Aukštaitijoje didžiausia knygynų koncentracija pastebima Panevėžyje, kituose regiono miestuose knygynai dažniausiai veikia rajonų centruose. Rytinėje Aukštaitijos regiono dalyje dėl demografinių problemų ryški knygynų uždarymo tendencija²¹. Knygų platinimo taškų šiuolaikinė ir istorinė analizė leistų ateityje detaliau pažvelgti į regioninę specifiką.

Skaitymo kultūra suvokiama kaip knygų kaupimas vartojimo tikslais (bibliotekų formavimas) ir pats skaitymas (arba vartojimas) kaip informacinis raštingumas, informacijos suvokimas ir įsisavinimas. Platus skaitymo kultūros reiškinių spektras leidžia išskirti esminius klausimus, knygotyri-
ninkų interpretuojamus iš savų tyrimo pozicijų. Praktiniai ir metodiniai (ypač susiję su viešosiomis bibliotekomis) klausimai paliekami biblioteki-

¹⁹ Knygų platintojų segmentas yra išskleistas knygos komunikacinėje grandinėje, sukurtoje amerikiečių knygos istoriko Roberto Darntono. Atsižvelgiant į XIX–XXI a. kontekstą, šis modelis buvo chronologiškai tikslinamas. Daugiau žr. MURRAY, Padmini Ray; SQUIRES, Claire. Skaitmeninės leidybos komunikacinė grandinė. *Knygotyra*, 2014, t. 62, p. 19–21, 32–33.

²⁰ ČIPLYTĖ, Joana Viga. *Juozas Masiulis: knygnešys ir knygininkas*. Vilnius, 2005. 125, [1] p.

²¹ GUDINAVIČIUS, Arūnas; NAGYTĖ, Gintarė. Knygynų geografija. *Istorija*, 2014, t. 96 (r. 4), p. 98–132.

ninkystės akiračiui, todėl knygotyriminkai labiau yra linkę aiškintis, kaip bibliotekos prisideda prie vartotojų informacinio aptarnavimo, kokius kelius jos sukuria idėjų sklaidai, kaip jos įkvepia kūrėjus, kaip vyksta tarpasmeninė komunikacija ir kt. Šalyse, kuriose yra stiprūs regionai, keičiasi ir regioninių bibliotekų funkcijos: jos suvokiamos kaip tyrimų ir regioniniai bibliotekų tinklo koordinavimo centrai. Regioninėse bibliotekose keičiasi ir fondų komplektavimo politika: daugiau dėmesio skiriama specifiniams regiono gyventojų poreikiams tenkinti. Kalbant apie asmenines bibliotekas svarbūs akcentai yra ir skaitymo erdvės, informacinio raštingumo, bibliofilijos, skaitymo praktikų ir kitų aspektų pažinimas. Bibliofiliją galima traktuoti kaip organizacinę ir kūrybinę veiklą, todėl akyliau žvelgiama į regionines bibliofilijos organizacijas ir bibliofilus. Organizacijos dažnai kelia regionines problemas²², o bibliofilai taip pat neretai yra etniškai motyvuoti – linkę kaupti su regiono kultūra susijusias knygų kolekcijas.

Analizuodamas besikeičiančią skaitymo kultūrą prof. Domas Kaunas atkreipė dėmesį į etnografijos tyrimams būdingą lauko tyrimų metodologiją²³. Nors etnografinių tyrimų klausimynuose nerasime klausimų apie skaitymą²⁴, bet jeigu būtų veikiama šia kryptimi, būtų galima suvokti, kaip kito įvairių kartų ir skirtingų regionų skaitymo įpročiai. Į knygos kultūros reiškinį lauką žvelgiant sistemaiškai naujų verčių įgauna knygynų ir bibliotekų tarpusavio bendradarbiavimo tyrimai. Pavyzdžiui, Panevėžio apskrities G. Petkevičaitės-Bitės biblioteka bendradarbiauja su Juozo Masiulio knygynu, o Ramygalos knygynas „Šviesa“ yra užmezgęs dar glaudesnius ryšius su tos pačios bibliotekos filialu Ramygaloje²⁵. Tai keli iš ateities tyrimų probleminių klausimų.

²² Pavyzdžiui, Simono Daukanto bibliofilų klubas rengia tęstinę „Žemaičių knygos“ konferencijas, leidžia „Žemaičių bibliofilą“. Panevėžio bibliofilų klubas (įkurtas 2001 m., veiklos nebevykdo) neišreiškė platesnių regioninių ambicijų: susitelkęs į vieno miesto erdvę, neteko galimybių plėsti savo veiklą visame Aukštaitijos regione.

²³ KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos knygų link: dokumentinio paveldo socialinėje aplinkoje sakytinė ir vaizdinė istorija*. Vilnius, 2013. 279, [1] p. – Daugiau apie teorines nuostatas ir metodologiją žr. rec. PETREIKIS, Tomas. Dingęs Mažosios Lietuvos knygos pasaulis. *Tautosakos darbai*, 2014, t. 47, p. 302–307.

²⁴ Skaitymo kultūros klausimai liečiami kalbininkų sudarytoje *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimų programoje (sociolingvistika)* (Vilnius, 1997, p. 20).

²⁵ Pateikiami pavyzdžiai autoriui žinomi iš Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Leidybos bakalaurančių Miglės Savickaitės (2015) ir Arnetos Matuzevičiūtės (2016) analitinių rašto darbų.

V. Vasiljevas, kurdamas sistemineę knygos kultūros paradigimą, sureikšmino knygos kultūrą (siaurąja prasme), ją siedamas su *žmogaus-kūrėjo* interesų dinamika. Regiono kūrybinių galių įvardijimas kuria regioninės knygos kultūros tradiciją, kartu ją suvokiant ir kaip svarų indėlį į nacionalinę knygos kultūrą. Šis požiūris atspindi dabarties knygotyros interesų lauką. Anot V. Vasiljevo, knygos kultūros pažinimas vykdomas analizuojant: 1) leidybos kultūrą, 2) knygos meną, 3) poligrafinę kultūrą ir 4) meninę knygrišystę. Paradigmos kūrėjas kiekvieną iš šių elementų dar susiejo tarpusavyje ir išskaidė į smulkesnius vienetus, pateikdamas plačią sąveikos ir kūrybinės veiklos panoramą. Knygos kultūros analizės pagrindu tampa organizacinė veikla (leidykla, spauda, knygos apipavidalinimas, knygrišystė) ir šios veiklos rezultatai: leidybos produkcija – regioninė knyga. Pastarosios įvardijimas yra gana sudėtingas ir daugiaplanis, kylantis iš tyrėjo atstovaujamo mokslo ir asmeninių teorinių nuostatų²⁶.

Siūloma regioninę knygą suvokti kaip vietos leidybos produkciją, kurios turinys pirmiausia orientuotas į regiono gyventojų poreikius. Ši leidybos produkcija dažniausiai spausdinama vietos spaustuvėje, jos kūrėjai yra vietos autoriai, o apipavidalintojai – vietiniai menininkai. Nereikia pernelyg griežtai taikyti šios atrankos schemos, bet esminis leidybinės veiklos faktas turi būti susietas su regiono erdve. Leidybos produkcijos (viseto) analizė atskleidžia ne tik regioninės knygos integralumo nacionalinėje knygos kultūroje laipsnį, bet ir regionines kūrėjų nuostatas, gimstančius visuomeninius judėjimus ir pan. Išryškinant regioninės knygos unikalumą, atkreipiamas dėmesys į knygos antraščių, autorių slapyvardžių formas, knygos dailininkų stilistinius sprendimus ir pratarmių deklaracijas. Juose atsiskleidžia regioniniai veiklos sumetimai, dažnai kylantys dėl gelminių regionalizacijos procesų²⁷, kurių ne regiono leidybos centrai patenkinti negali. Taikant

²⁶ Knygotyrininkai *regioninę knygą* sieja su regionine leidybos produkcija, o kitų mokslų atstovai (ypač bibliotekininkai) regioninę knygą įvardija kaip regione funkcionuojančius leidinius. Sankirtos taškų esama: regioninė produkcija dėl adresato specifikos savaimingai funkcionuoja regione, bet dėl atvežtinės leidinių gausos ji didesnės regione funkcionuojančių knygų visumos nesudaro. Jei kūrybinės ir su vartojimu susijusios regionų gyventojų veiklos yra atskiriamos, visi atvežtinės spaudos produkcijos klausimai knygotyrininkų perkeltami į kontekstinius platinimo ir skaitymo analizės lygmenis.

²⁷ Autorius detaliau yra tyrinėjęs žemaitiškąją patirtį, bet šie sprendimo būdai yra universalūs. Daugiau žr. PETREIKIS, Tomas. Žemaitijos regioninė knyga ir žemaičių tapatybė XX a. I pusėje. *Tautosakos darbai*, 2012, t. 43, p. 85–108.

regioninių tyrimų modelį, leidybos produkcija neturėtų būti skaidoma kalbiniu pagrindu, nors dažnai geresnis nacionalinės bibliografijos įdirbis leidžia sukurti palankesnes lietuviškosios spaudos tyrimų sąlygas. Žymėtina, kad retrospektyvioji ir einamoji bibliografija, esanti tik su nedidelėmis 1941–1944 metų spragomis, leidžia gana tiksliai išskirti regioninę spaudos produkciją, suformuoti išsamesnį viseto tyrimo pagrindą. Taigi, taikant regionalizmo metodologinę bazę, rusų, lenkų, žydų ir kt. kalbomis regiono leidėjų leisti leidiniai suvokiami integraliai, nebent jiems išskirti būtų pagrįstų motyvų – pavyzdžiui, leidinys skirtas tik eksportui.

Visada išskirtinis dėmesys sutelkiamas į tautinių mažumų leidybos partitį. Pavyzdžiui, iki 1940 m. Lietuvos karaimai turėjo keletą leidybos centrų: Trakuose, Vilniuje ir Panevėžyje. Panevėžio karaimų bendruomenės leidybinės veiklos palikimas nedidelis: 1938 m. išleista Jaakovo Maleckio vertimų knygelė *Rinktinės pasakėčios (Ištyrhan mašallar)*, 1939 m. – vienkartinis leidinys *Pažanga (Onarmach)*. Nors Aukštaitijos karaimų leidybos produkcija nėra gausi, bet ji yra reprezentatyvi pabrėžiant šio regiono išskirtinumą.

ETNINĖS KNYGOS TYRIMŲ PRIEIGA

Regioniniuose tyrimuose vyraujantys etniniai motyvai sureiškina vietos gyventojų kalbinės saviraiškos dėmenį. Kalbinis knygos pagrindas yra reikšmingas tiek knygos radimuisi, tiek jos sklaidai. Suvokus kalbinio kriterijaus svarbą atsiranda galimybė išskirti leidinius pagal kalbinį adresatą, pavyzdžiui, aukštaičiai, dzūkai, suvalkiečiai ir kt. Kalbinis kriterijus leidžia naujai peržiūrėti ir interpretuoti visą iki XX a. pradžios sukurtą lietuviškąją spaudos produkciją²⁸. XX a. įsigalėjus lietuvių bendrinei rašomajai kalbai ir vėliau atsiranda kūrėjų, kurie grįžta prie tarminės kūrybos. Aukštaičių tarmės plote išsitenka keturi etnografiniai regionai: Aukštaitija, Dzūkija, Mažoji Lietuva ir Suvalkija. Šiuo atveju pabrėžiant Aukštaitijos regiono kalbinį savitumą prisieina skaidyti visą aukštaičių tarmės plotą į patarmes ir pagal tai atrinkti aukštaičių tarme parašytus leidinius. Aukštaitijos regioną ir aukštaičius reikia sieti su gausia rytų aukštaičių patarme.

²⁸ Pirmąją tokią bibliografinę apžvalgą atliko Vaclovas Biržiška, išskyręs žemaitiškąją knygą. Daugiau žr. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Žemaitiškoji knyga. (Bibliografinė apžvalga). Iš *Gubos: literatūros almanachas*. Kaunas, 1927, p. 99–117.

Peržiūrint lietuviškos knygos visetą kalbininkų įdirbis leidžia sieti aukštaičių kalbinius poreikius su savita raštijos tradicija. Vilniaus vyskupijoje, kuri apėmė ir Aukštaitiją, nuo XVII a. pradžios formavosi vadinamasis rytinis raštų kalbos variantas kaip atsvara Žemaičių vyskupystės raštijos tradicijai. Vienas iš esminių motyvų dažnai leisti Vilniaus vyskupijai skirtas lietuviškas knygas buvo nurodymas, kad šios vyskupijos gyventojai nesupranta *žemaitiškų* knygų, todėl knyga yra leidžiama *lietuviškai* (supraskime – aukštaitiška kalba). Taigi jau nuo to laiko Didžiosios Lietuvos lietuviškoji raštija buvo padalyta į du kalbinius arealus. Vilniaus vyskupijoje susiformavusi raštijos tradicija rėmėsi rytų aukštaičių patarme²⁹. Dėl Vilniaus vyskupijos polonizacijos XVIII–XIX a. pradžioje rytietiškas raštijos variantas nyksta. Nors dar ir buvo likę autorių, kūrusių vien aukštaitiškai, pavyzdžiui, Antanas Strazdas, bet šios tradicijos tęsėjai vis mažiau dėjo vilčių į savosios vyskupystės hierarchus³⁰. Po XIX a. viduryje įvykusios Žemaičių vyskupystės praplėtimo į rytus, rūpestis aukštaičių kalbiniais poreikiais atiteko Žemaičių vyskupams. Neatsitiktinai vyskupas Motiejus Valančius pavedė rokiškėnui kun. Juozapui Ženevičiui iš lenkų kalbos išversti kun. Juozapo Želvavičiaus 1852 m. išleistą *Katekizą katalikų* (1854). J. Ženevičius katekizmą išvertė į aukštaičių tarmę (vadinamą *lietuviszkąj*), o vyskupas savo lešomis jį išleido 10 tūkst. egz. tiražu³¹. Dideli tiražai liudija apie aukštaičių ir žemaičių rašto kalbų takoskyrą, kurios tuo metu visuotinai peržengti nebuvo galima.

XX a. pradžioje perėjus prie lietuvių bendrinės rašomosios kalbos, dėmesys tarminėi kūrybai sumenko. Tuo metu rašyti tarmiškai buvo nebe įpročio ar vienintelis galimas saviraiškos būdas, bet savitos kūrybinės laisvės ir regionalizmo idėjų sklaidos priemonė. Vilniaus krašto lietuvių veikėjos ir pedagogės Valerija Čepulytė ir Mykolė Krinickaitė-Astaškienė 1937 m. išleido Tverečiaus šnekta parašytą dialektologinę komediją *Išmakė*. Knygelė buvo skirta Vilniaus krašto lietuviams geriau pažinti aukštaičių tarmę. Tuo metu susiformavęs humoro formų akcentas įgavo tarminės kūrybos rėmo prasmę. Sovietmečiu vykusiose kalbininkų ir rašytojų diskusi-

²⁹ ZINKEVIČIUS, Zigmąs. *Lietuvių kalbos istorija*. Vilnius, 1988, t. 3, p. 234–237.

³⁰ ZINKEVIČIUS, Zigmąs. *Lietuvių kalbos istorija*. Vilnius, 1990, t. 4, p. 180–195.

³¹ Daugiau žr. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobliografijos*. Čikaga, 1965, t. 3, p. 317.

jose, kai nebuvo pripažinta leidybos teisė kurti tarmiškai, humoro tekstams degėsi žalia šviesa³². Aukštaičiai nespėjo sovietmečiu išleisti aukštaitiškų leidinių, todėl tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę susidarė naujos galimybės plėtoti tarminės kūrybos leidybą.

Detalesnis Lietuvos tarminės leidybos (nuo 1990 iki 2014 m.) vaizdas autoriaus yra pateiktas atskiroje publikacijoje. Primintina, kad per 1992–2014 m. laikotarpį iš viso pasirodė 35-ios aukštaitiškos knygos. Daugiausia jų išleista 2013 (Tarmių) metais – 13 leidinių. Aukštaitijoje leidybos centro pozicijas išlaiko Utena (13 knygų)³³. Šis faktas sustiprina A. Ragauskaitės teiginį, kad Aukštaitijos regiono savimonės centras yra Utena³⁴. Kalbiniu požiūriu vyrauja leidiniai, skirti rytų aukštaičiams uteniškiams, panevėžiškiams ir kupiškėnams. Šios kalbinės grupės patenka į aukštaičių aktyvios etnografinės savimonės branduolį, tad jų atstovų dėmesys savo patarmėms nėra atsitiktinis. Naujausia aukštaitiškai išleista knygelė yra Stasio Eidrigevičiaus poezijos knyga *Giedanti gaidžio galva (Giedanti gaidžia galva, 2016)*. Knygoje išspausdintas gretutinis tekstas bendrine lietuvių kalba ir pietų panevėžiškių tarme su garsiniu priedu (CD laikmena), kuriame pateikiamas tarmiškai įkalbėtas tekstas. Šie sprendimai tampa platesnio tarminės leidybos požiūrio etalonu, peržengiant tarmės ir bendrinės kalbos ribas.

Informacijos paslaugų kūrėjai yra atkreipę dėmesį į tarmines knygas: suvestiniame *libis.lt* e. kataloge yra išskirtos dalykinės rubrikos „Tarminė kūryba, lietuvių“ arba „Tarminė vaikų literatūra, lietuvių“. Bibliografijos išteklių formuotojų kuriamos palankios šios išskirtinės produkcijos atpažinimo ir paieškos sąlygos leidžia tikėtis ir spartesnių tyrimų bei didesnio visuomenės dėmesio šiai regioninės tapatybės saviraiškos formai.

IŠVADOS

1. Platus ir daugiareikšmis knygos kultūros konceptas bei sukaupta tarptautinė ir nacionalinė patirtis sukuria palankias sąlygas vykdyti regioninius tyrimus. Aukštaitijos kultūrinis regionas yra tinkama erdvė plačiau

³² Tarmių elementai grožinėje literatūroje. [Pasisakė] Zigmantas Zinkevičius, Aldona Jonaitytė, Juozas Baltušis, Juozas Pikčilingis. *Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuvinis*, 1969, nr. 13, p. 15–18.

³³ PETREIKIS, Tomas. Regionalizmo raiška šiuolaikinėje Lietuvos knygų leidyboje: tarminės knygos. *Knygotyra*, 2016, t. 66, p. 219–222.

³⁴ RAGAUSKAITĖ, Alma. *Lietuvos etnokultūrinis regionavimas*, lap. 181.

išskleisti visą regionalizmo metodologinį pamatą ir regioninių knygotyros darbų įdirbį. Aukštaitijos regiono teritorinės apibrėžties problema sprendžiamą taikant kompleksinę regionų nustatymo metodiką, kuria remiantis jau yra pateikta argumentuotų siūlymų. Retrospektyviuoju požiūriu teritorinė erdvė dar tikslintina, bet esami pamatai palengvina visą tyrimų eigą. Teritorinė apibrėžtis leidžia lokalizuoti tiriamus reiškinius, juos kompleksiskai ir sistemiskai tirti. Pamažu ryškėja Panevėžio kaip Aukštaitijos regioninės knygos kultūros tyrimų centro vaidmuo.

2. Kompleksiškai tiriami atskiri knygos kultūros reiškiniai, o jų visuma traktuojama kaip regione vykstančių reiškinų kompleksas, galintis reprezentuoti regioninę kultūrą. Daugiakultūriškumas, kuris buvo ir dabar išlieka būdingas Lietuvos visuomenei, integruojamas į regioninių tyrimų visumą. Sisteminiuose tyrimuose dėmesys nukreipiamas į knygos kultūros struktūrų ar reiškinų ryšių analizę, ieškant jų sąsajų, pabrėžiant vartotojiškus ir kūrybinius regiono gyventojų poreikius. Daugiau dėmesio skiriama vietos leidybos, poligrafijos, knygos meno ir meninės knygrišystės tyrimams. Šia kryptimi Aukštaitijos regione nėra atlikta fundamentalių darbų, todėl tik ateities tyrimai galėtų užpildyti esamą spragą.
3. Vėlai susiformavusi lietuvių bendrinė rašomoji kalba leidžia lietuviškosios spaudos visetą skaidyti į tarmines grupes. Su Aukštaitijos regiono kalbiniais poreikiais siejamas rytinis raštų kalbos variantas, pagrįstas rytų aukštaičių patarme. Tarminės leidybos tradicija gaivinta XX a. 4-ajame dešimtmetyje, bet labiau išsiskleidė per pastarąjį dešimtmetį. Tarminės leidybos centru laikoma Utena. Kalbiniu pagrindu išskirti leidiniai dėl adresato specifikos yra integraliai nagrinėjami vertinant Aukštaitijos knygos visetą.

LITERATŪRA

1. BIELAWSKA, Sylwia. Kultura książki powojennego Wałbrychna (1945–1989). Stan, potrzeby i możliwości badań. *Bibliotekoznawstwo*, 2008, t. XXVII, p. 61–76.
2. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*. Čikaga, 1965, t. 3. 454 p.

3. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Žemaitiškoji knyga. (Bibliografinė apžvalga). Iš *Gubos: literatūros almanachas*. Kaunas, 1927, p. 99–117.
4. ČIPLYTĖ, Joana Viga. *Juozas Masiulis: knygnešys ir knyginkas*. Vilnius, 2005. 125, [1] p.
5. GUDINAVIČIUS, Arūnas; NAGYTĖ, Gintarė. Knygynų geografija. *Istorija*, 2014, t. 96 (nr. 4), p. 98–132.
6. KALNIUS, Petras. Aukštaitiškumas lietuviškosios tapatybės kontekste. Iš *Aukštaičių tapatumo paieškos: straipsnių rinkinys*. Kaunas, 2006, p. 66–88.
7. KALNIUS, Petras. Etnografinė Aukštaitija. Iš *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Vilnius, 2011, p. 91–97.
8. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos knygų link: dokumentinio paveldo socialinėje aplinkoje sakinė ir vaizdinė istorija*. Vilnius, 2013. 279, [1] p.
9. PACEVIČIUS, Arvydas. Knygos kultūra ir vienuolynai XVIII a. pabaigos–XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje. *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, 1998, t. 4, p. 129–164.
10. PETREIKIS, Tomas. Dingęs Mažosios Lietuvos knygos pasaulis. *Tautosakos darbai*, 2014, t. 47, p. 302–307.
11. PETREIKIS, Tomas. Regionalizmo raiška šiuolaikinėje Lietuvos knygų leidyboje: tarminės knygos. *Knygotyra*, 2016, t. 66, p. 213–230.
12. PETREIKIS, Tomas. Regioniniai knygos kultūros tyrimai Lietuvoje. *Knygotyra*, 2013, t. 60, p. 125–147.
13. PETREIKIS, Tomas. Žemaitijos regioninė knyga ir žemaičių tapatybė XX a. I pusėje. *Tautosakos darbai*, 2012, t. 43, p. 85–108.
14. RAGAUSKAITĖ, Alma. Kompleksinė kultūrinio regiono samprata. *Tautosakos darbai*, 2012, t. 43, p. 109–125.
15. RAGAUSKAITĖ, Alma. *Lietuvos etnokultūrinis regionavimas: daktaro disertacija*. Vilnius, 2016. 212 lap. Prieiga per internetą: <<http://gs.elaba.lt/object/elaba:16946478/16946478.pdf>>.
16. LEVIN, Vladimir; STALIŪNAS, Darius. *Lite žydiškuose mentaliniuose žemėlapuose. Iš Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX a. šimtmetyje*. Vilnius, 2015, p. 227–262.
17. *Lietuvių kalbos tarmių ir sąveikos tyrimų programa (sociolingvistika)*. Vilnius, 1997. 32, [2] p.
18. MURRAY, Padmini Ray; SQUIRES, Claire. Skaitmeninės leidybos komunikacinė grandinė. *Knygotyra*, 2014, t. 62, p. 18–46.
19. БАХЛЕБНИКОВА, В. *Основы книжной культуры: методическое пособие*. Москва, 2010. 192 p.
20. ДОЎНАР, Ларыса. Рэгіянальныя даследаванні гісторыі кнігі ў Беларусі: да пытання аб рэгіянальным кнігазнаўстве. Iš *Материалы VII международных книговедческих чтений: «Библиотеки и политика открытого доступа к информации и знания»*, Минск, 10–11 ноября 2011 г., Минск, 2011, p. 62–78.

21. МІГАНЬ, Кшыштаф. Книжная культура – спроба акрэслення наняцця як навуковай катэгорыі. Із *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: гісторыя і сучаснасць*. Мінск, 2011, р. 17–39.
22. *Очерки истории книжной культуры Сибири и Дальнего Востока*. Т. 1–5. Новосибирск, 2000–2006.
23. ПАЙЧАДЗЕ, Сергей. О некоторых книговедческих исследованиях за Уралом. Із *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: научно-практический и теоретический сборник*. Выпуск 5 / МААН. Киев, 2007, р. 324–340.
24. ТИМОФЕЕВА, Ю. Книжная культура: дефиниции понятия. *Философия образования*, 2011, нр. 5, р. 268–275.

OUTLINES OF THE CULTURAL SURVEYS OF THE BOOK OF AUKŠTAITIJA

TOMAS PETREIKIS

SUMMARY

The region of Aukštaitija, retaining its place within certain cultural and economic borders, intrinsically provides conditions for the development of book phenomena, the entirety of which is called regional book culture. Its recognition is important from perspectives both theoretical and practical, especially while designing and conducting more directed regional surveys. The course of said surveys is concentrated on the definition of the region's space as well as on the application of approaches of complex and systemic surveys. Complex surveys allow to comprehend the origins of separate phenomena, their content, development and prevalence. Systemic surveys cover the mutual relations of the elements of book culture; phenomena are studied not separately but as a system of relations. There currently is a lack of complex surveys regarding a more detailed, systemic analysis of book culture phenomena. A unique phenomenon of book culture native to the Aukštaitija region is dialectal literature published in the East Highland subdialect. Published material is singled out on a lingual basis; because of the specificity of the addressee, the analysis is integral and conducted by evaluating the integer of the book of Aukštaitija. Any faster surveys are delayed because of the interferences from the Lithuanian administrative reform; more directed initiatives are also lacking.